

Erich Fromm: »toliko je bitna i imperativna da čovjek ne bi mogao ostati zdrav kada ne bi pronašao način da je zadovolji«. Stoga, pod vodstvom Berishe, problematiziranje identiteta ima egzistencijalni značaja za naše postojanje u svijetu.

Labinot Kelmendi

Damir Barbarić

Khora

O Platonovu drugom principu

Matica hrvatska, Zagreb 2023.

Nova knjiga Damira Barbarića, objavljena u biblioteci *Parnas* Matice hrvatske, autorov je vlastiti hrvatski prijevod rasprave *Chora. Über das zweite Prinzip Platons* (Attempto, Tübingen 2015.). Knjiga predstavlja nastavak autorova dugogodišnjeg filozofijskog susreta s Platonom, a u osobitoj je blizini s njegovim komentarom *Timeja* (*Skladba svijeta. Platonov Timej*, Matica hrvatska, Zagreb 2017.), što i sâm autor uvodno naglašava (str. 5).

Barbarić raspravu započinje iznošenjem nakane cjelokupnog istraživanja, koje bi trebalo polučiti dva bitna, međusobno povezana rezultata. Kao prvo, ima se istražiti pravi smisao mijene u nauku o idejama u kasnoga Platona, koja se mijena može uvjetno odrediti kao dinamiziranje ranijeg naučavanja, razvijenog u *Fedonu* i petoj knjizi *Politeje*, u kojem je naglasak stavljen na razliku i suprotstavljenost bitka i bivanja, tj. ideja i njihovih pojava. Ispravno tumačenje te mijene i uvažavanje njezinog značaja za povratno razumijevanje ranijeg izlaganja nauka o idejama prema autorovu je uvidu ujedno i kritičko propitivanje uvriježena mnijenja o Platonu kao začetniku metafizike. Metafizika se pritom razumije kao »filozofija supstancije« (str. 10), naime kao filozofija koja polazi od postojanog i po sebi jesućeg bitstva (stgrč. οὐσία, lat. *substantia*), suprotstavljajući mu ono bivajuće i vremenito kao ono na njemu utemeljeno i postavljeno u odvojen, zaseban svijet. Barbarićev rad pak ide za tim da u Platona pronade upravo prvi pokušaj prevladavanja tako shvaćene metafizike, koji je pritom ne odbacuje, nego je samo produbuljuje i kroz to u potpunosti prisvaja. Drugi je cilj istraživanja, u nastavku

na Nietzschea i Heideggera, dati prilog izvođenju fenomena kretanja, prostora i vremena iz obzora usko shvaćene prirodne filozofije i fizike te njihovu vraćanju u obzor filozofije, u kojem tek mogu biti njihovoj biti primjereno istraženi (str. 16).

Barbarić riječ *khora* kroz čitavu raspravu ostavlja neprevedenom, izbjegavajući time u protivnom neizbježno suženje njezina značenja, čime bi čitatelj i nehوتيčno bio unaprijed zaveden na krivi trag. Postupno izlaganje složenosti onoga što je tom grčkom riječju imenovano pokazuje da adekvatne prevedenice zapravo i nema. O tome svjedoči i čitava povijest njezina na različite načine jednostranog razumijevanja, koju Barbarić prikazuje u glavnim crtama. Ne ulazeći u detalje tog vrlo poučnog prikaza može se općenito naznačiti da je ono zajedničko većini dosadašnjih pokušaja tumačenja svodenje *khora* ili na prostor ili na tvar, izostavljajući pritom mogućnost nečega što bi na neki način bilo i jedno i drugo. Razlog takvom isključivom suprotstavljanju dviju mogućnosti tumačenja leži pak u tome kako su prostor i tvar unaprijed shvaćeni. Naime, najkasnije od Descartesa nadalje prevladava shvaćanje prostora kao nepokretne homogene protežnosti, koja nema nikakve vlastite kakvoće ili sile i koja je ispražnjena od svega stvarnog. Takav je pojam prostora nastao u kritičkom razračunavanju s dotad stoljećima vladajućim aristotelizmom, koji ni na koji način ne priznaje postojanje praznine. Za Aristotela i njegove sljedbenike uopće nema nikakvog općeg, o stvarima neovisnog prostora, nego ima samo pojedinačnih mjesta, koja su neodvojiva od bića koja ih zauzimaju i u koja su ta bića po naravi silom privučena i zadržana. Barbarić napominje kako Platon također niječe mogućnost praznine, ali i da se njegova *khora* već na prvi pogled po svojoj sveobuhvatnosti i općenitosti razlikuje od Aristotelova pojma mjesta. Druga pak linija tumačenja *khora* razumije kao materiju, kako ju je protumačio već Aristotel. I sâm latinski naziv *materia* u daljnjoj se povijesti filozofije uvriježio zato što je u Aristotela tvar (stgrč. ὕλη) prispodobljena metaforom majke, kao što je uostalom slučaj i s *khora* u Platonovu *Timeju*. No Barbarić upozorava da i takvo shvaćanje nedvojbeno zavodi na krivi trag, navodeći dvije ključne razlike između Aristotelove ὕλη i Platonove *khora*. Kao prvo, Aristotel zanemaruje čitav »prostorni« aspekt *khore*, tj. to da joj pripada određena dimenzionalnost i da je ona ono u čemu stvari nastaju i bivaju, dok je ὕλη ono iz čega one nastaju. Kao drugo, Aristotelova je ὕλη čista mogućnost i lišenost oblika, koja tek pridolaženjem oblika postaje neko konkretno »ovo« (stgrč. τόδε τι). Ona sama pritom svagda ostaje pasivna i u svojem kretanju posve teleološki

predodređena žudnjom za bitstvom koje po naravi ima ozbiljiti. Platonovoj *khora* pak, na čemu Barbarić uvijek iznova inzistira, pripada neka vrsta navelastita gibanja. Ona nije puka lišenost, nego ima vlastitu narav, koja se čak opire primanju oblika u sebe i koja se ni nakon tog primanja nikad do kraja ne podvrgava. *Khora* je s druge strane jednako tako udaljena i od novovjekovnog pojma stvari kao inertne mase i supstrata za nastanak bića, koji se pojam također razvio u suprotstavljanju Aristotelu i njegovu određenju bitka stvari kao čisto potencijalnog. Pažljivo razlikovanje Platonove *khora* kako od Aristotelova, tako i od novovjekovnog pojma prostora i stvari sačinjava početne korake Barbarićeva istraživanja.

Središnji je dio istraživanja posvećen razmatranju različitih očitovanja Platonova drugog principa i pokušaju da se tek iz dohvaćanja unutarnjeg jedinstva svih tih očitovanja približi i po mogućnosti dokuči narav *khora*. Autor dakle *khora* ne istražuje tek u ograničenom obzoru kozmologije i filozofije prirode, nego je nastoji sagledati polazeći od razmatranja najviših principa. Za Platona su naime dva najviša principa svega što jest – ono jedno (stgrč. τὸ ἕν) i neodređeno dvoјstvo (stgrč. ἡ ἀόριστος δύς), o čemu svjedoči kasnija predaja o njegovu nepisanom učenju, ali na što na svoj način upućuju već i njegovi dijalozi. Barbarić taj trag slijedi počevši od Platonova naučavanja o onom bezgraničnom (stgrč. τὸ ἄπειρον) u *Filebu*. Pod onim bezgraničnim tu se ne misli tek kvantitativnu bezgraničnost linearnog protezanja, nego prije svega bezgraničnost kvalitete (stgrč. ποιότης). Naime, ono kvalitativno takve je naravi da se svagda može dalje stupnjevati, primjerice postajati većim i manjim, bržim i sporijim, snažnijim i slabijim itd. Budući da prije unošenja granice i broja u onom bezgraničnom samom nema nikakvog određenog i postojanog bića, koje bi moglo kontinuirano napredujući postajati sve većim ili manjim, snažnijim ili slabijim, onom bezgraničnom mora pripadati posve drukčije, nehomogeno i diskontinuirano gibanje. Ono je, naime, takvo da postajući primjerice većim postaje ujedno većim i od sama sebe, a ne tek od nečeg drugog, što znači da ono ujedno postaje i od sebe manjim. Beskonačna ekspanzija koja je ujedno beskonačna kontrakcija, rast koji je ujedno opadanje, vječni rat suprotnosti koje neprestano prelaze jedna u drugu, ne smirujući se nikada u nekom stalnom odnosu snaga, takvo neko silovito i nezaustavljivo gibanje pripada rodu onog bezgraničnog. Za razliku od sheme crte koja se proteže u beskonačnost, što je uobičajena prisposodba za kretanje kao promjenu mjesta (stgrč. φορά), za to je gibanje primjerena prisposodba vrtloga koji spiralno iz sebe izlazi i istovremeno natrag u sebe uvire. Napredujući svagda u dva

suprotna smjera, ono bezgranično biva kao neprestano dijeljenje i udvajanje, što upućuje na mjerodavno ime za drugi princip – neodređeno dvoјstvo, pri čemu se dvoјstvo mora shvatiti dinamički, upravo kao čisto zbivanja udvajanja. Ono je »ono što dijeli (stgrč. διαπερικῆ) sve čemu biva privedeno«, zbog čega je nazvano »onim koje udvaja« (stgrč. διποίων), kako stoji u Aleksandrovu izvješću o Platonovu kasnom nauku. Ono bezgranično prema tome nije ništa postojeće, ali jest uvijek mogućnosti nastanka svega postojećeg, i to kao djelatna moć i sila, a ne kao nedjelatan, trpan supstrat. Tako shvaćena proizvodnja bitno je drukčija od uzrokovanja koje vrši neki već nekako postavljen uzrok, što je moguće tek u okruženju već proizvedenih bića. Budući da se ono bezgranično iz *Fileba* uvijek posredno pojavljuje na bivanju onog osjetilno pojavnog, Barbarić u izlaganju o *khora* u *Timeju* prepoznaje svojevrstan nastavak na istraživanje u *Filebu*. Jer *khora* ostaje uskraćena i prikrivena svakom osjetilnom zahvaćanju i svakom poimanju, ukratko svakom pojavljivanju, ostajući svagda čista moć i možnost (stgrč. δύναμις) da se bude. Ona je ono, kako kaže Platon u *Timeju* (52b), u što se »jedva može povjerovati« (stgrč. μόγις πιστόν) i što se može dokučiti jedino nekim »izrođenim zaključivanjem« (stgrč. ἀπτόν λογισμῷ τι νῶθῳ). Barbarić uočava da se neuhvatljivost njezine naravi može iščitati već iz toga što Platon svoje ispitivanje ne započinje pitanjem što je *khora*, nego koju δύναμις ona po naravi ima (Plat. *Tim.* 49a5), na što uostalom upućuje i njegovo pažljivo izbjegavanje glagola biti (stgrč. εἶναι) kada govori o onom bezgraničnom u *Filebu*, rabeći umjesto toga glagol bivati (stgrč. γίγνεσθαι). *Khora* je, dakle, također δύναμις ὄν, ali, kako je i ranije rečeno, na drukčiji način od Aristotelove ὄλη, koja nije toliko aktivna moć (lat. *potentia*) koliko pasivna mogućnost (lat. *possibilitas*) za prelazak u zbilju. *Khora* pak nije sama od sebe oduvijek već u prelasku u ono što joj bijaše biti, nego ona štoviše »ne istupa iz sebi svojstvene δύναμις« (Plat. *Tim.* 50b9).

U *Timeju* se Platonov drugi princip mnogostruko očituje, naime kao pređsvjetsko kaotičko gibanje, kao drugost, kao prihvatiteljica, primalja i majka bivanja, što su Platonova metaforička imena za kasnije mjerodavan izraz *khora*, i kao Nužnost koju božanski demijurg savladava pri proizvodnji svijeta. Barbarić kroz kritičko razračunavanje s nekima od istaknutih interpretata *Timeja* uvijek iznova nastoji oko toga da pokaže unutarnje jedinstvo svih očitovanja drugog principa. Glavnu prepreku dohvaćanju tog jedinstva prepoznaje pak u preuskom shvaćanju gibanja, naime onom koje sve gibanje svodi na promjenu mjesta. Budući da promjena mjesta podrazumijeva

neko već postojeće tijelo koje mijenja mjesto, *khora* se zasigurno ne može gibati na taj način, jer ona prethodi nastanku bilo kojeg tijela kao uvjet mogućnosti tjelesnosti uopće. No to ne znači da u *khora* nema baš nikakva gibanja. Barbarić podsjeća na to da je i sâm Platon izrijekom razlikovao više vrsta gibanja, u *Zakonima* čak deset, među kojima je promjena mjesta samo jedna, i to izvedena vrsta. *Khora* se pak giba ranije opisanim kaotičkim i neujednačenim gibanjem, koje Platon u *Timeju* naziva njihanjem, titranjem i potresanjem. Prije svake moguće promjene mjesta i prije svake preinake u smislu promjene svojstava na nekoj postojanoj podlozi, u *khora* je na djelu čisto, predsvjetsko gibanje, u kojem još nema nečega što se giba i koje je utoliko na svaki način nesuptancijalno. Jer to »svakog lika lišeno titranje valova gibanja nabijenih silom, takvih koji se u svakom trenutku beskonačno udvajaju i tako reći eksplodiraju, da bi se u istom tom trenutku ponovno vratili i beskonačno stegnuli u sebe, tako da iz tog zbivanja ne može nastati baš ništa postojano, čvrsto, trajno, uobličeno« (str. 56), kako to Barbarić dojmljivo izriče, zapravo je zbivanje neodređenog dvojstva, dakle onoga što je prije i s onu stranu bitstva.

No moć i djelotvornost neodređenog dvojstva ne biva jednom zauvijek ukinuta i otklonjena božanskim unošenjem granice i broja u kaotičko predsvjetsko gibanje, što Barbarić više puta s pravom naglašava. Vrtložno bezgranično potresanje i njihanje i dalje je tu, skriveno i zatvoreno u dubini svega što biva, bivajući pritom samo obuzdano i nagovoreno na red i mjeru, tj. iz izvornog stanja posve kaotičkog širenja i skupljanja primireno u ritmom i harmonijom usklađeno napinjanje i popuštanje. Na tom tragu Barbarić citira Cornfordov stav s kraja njegova komentara *Timeja*, koji na jezgrovit način sažima tu misao:

»U sve vrijeme nalazi se kaos unutar kozmosa.« (Str. 60.)

Dakle, predsvjetski kaos ostaje svagda na neki način sadržan u uređenom životu kozmosa, tj. pra-čin proizvodnje svijeta nikada ne postaje puko prošlim događajem. Budući da i samo vrijeme nastaje zajedno sa svijetom, čin njegova božanskoga proizvođenja ne može sâm padati u vrijeme. Predsvjetsko kaotičko gibanje utoliko je i predvremensko. Barbarić se odlučno suprotstavlja svim tumačenjima koja aporiju onoga što nekako zbiljski prethodi svijetu, ali mu ne prethodi u vremenu, pokušavaju izbjeći tako što Platonov govor o tome proglašavaju samo mitskom i alegorijskom prisporodnom ili pak čisto didaktički motiviranim načinom izlaganja, što je tumačenje koje se uvrijedilo već u Ksenokrata. Barbarić se naprotiv zalaže za to da se prihvati zbiljsko

postojanje predsvjetskoga kaosa i da se vremenski početak svijeta shvati doslovno, a ne alegorijski, samo ne tako da je taj početak u vremenu, nego tako da je to upravo početak samoga vremena. Taj početak stoga nikada ne može postati prošlim, nego se događa uvijek, dakle i sada. Predsvjetska i predvremenska potresanja i njihanja u bezgraničnom bezdanu *khora* zbivaju se

»... iako to čovjekovu svakodnevnom pogledu svagda ostaje skriveno, uvijek, posvuda u svijetu i usred vremena, naime u svakom njegovom trenutku.« (Str. 70.)

Daljnje istraživanje Platonova drugog principa Barbarić provodi kroz ispitivanje naravi drugosti (stgrč. τὸ ἕτερον). Rod drugosti u *Sofistu* je smješten u sklop najviših rodova, zajedno s rodovima bića, istosti, kretanja i mirovanja, iz čijeg uzajamnog miješanja bivaju proizvedeni svi ostali rodovi. Istraživanje naravi drugosti u *Sofistu* pokazuje kako je riječ o onom očitovanju drugog principa u kojem ponajprije na vidjelo izlazi to da je on prisutan i djelotvoran i u istinskom bitku ideja, a ne tek u bivanju njihovih pojava, o čemu svjedoči i čuveno mjesto 248e6:

»Ali kako, Zeusa mu? Hoćemo li se lako dati nagovoriti na to da gibanje, život, duša i um, doista uopće nisu svojstveni istinskom biću? Da ono niti živi niti misli, nego uzvišeno i sveto, lišeno uma, negibano stoji?«

Dakle, i ideje su u svojevrsnom gibanju i međusobnom miješanju i ispreplitanju, budući da su i mišljenje i opažanje neka gibanja, naime gibanja činjenja i trpljenja. Platon naposljetku kaže da biti kao takvo i nije ništa drugo nego moći činiti i moći trpjeti. Time biva izvršen bitan korak od ranije naglašavanog razdvoja između okružja jesućih ideja i okružja bivajućih pojava k jedinstvenom, stupnjevito raščlanjenom sklopu cjelokupnoga bića. Čitav mislivi svijet, po uzoru na kojeg božanski demijurg proizvodi dušu i tijelo osjetilnoga svijeta, stoga treba shvatiti kao živo zajedništvo (stgrč. κοινώνια) i sklop (stgrč. συμπλοκή) ideja, koje djelatno i trpno sudjeluju jedne na drugima, zadržavajući pritom navlastitu vječnu i samostojnu narav. U *Timeju* je zato taj vječni uzor za »vidljivo živo biće« (30d3), tj. za osjetilno pojavni svijet i nazvan »vječnim živim bićem« (stgrč. ζῶον αἰδιον ὄν, 39e8) i »savršenim i mislivim živućim« (stgrč. τὸ τέλει καὶ νοητὸ ζῶον, 39e1), koje »u sebi obuhvaćajući sadrži sva misлива živuća« (stgrč. τὰ γὰρ δὴ νοητὰ ζῶα πάντα ἐκεῖνο ἐν ἑαυτῷ περιλαβὸν ἔχει, 30c5). Upravo uvid u »neprestanu i neuništivu životnost svega« (str. 64) Barbarić smatra vodećim za čitavo izvođenje *Timeja*, ali i za kasno Platonovo filozofiranje u cjelini. Autor k tome prepoznaje nešto bitno novo u određenju drugosti u *Timeju* u

odnosu na izlaganje njezine naravi u *Sofistu*. Naime, drugost se u *Sofistu* sagledava unutar dijalektičkog ispitivanja ideja, zbog čega je i sama određena kao ideja, i to jedna od najviših, premda bitno različita od ostalih ideja. Jer za razliku od najviših rodova koji jesu po sebi (stgrč. τὰ μὲν αὐτὰ καθ' αὐτά, 255c12) drugost je isključivo na način odnosa spram drugoga (stgrč. τὰ δὲ πρὸς ἄλλα ἀεὶ λέγεσθαι, 255c13). Njezina je narav u tome da svagda bude drugo od svega drugoga, pa tako i od same sebe, a budući da je ona onda drugo i od samoga bića, ona je »ideja koju je zapalo da na neki način bude nebiće« (stgrč. τὸ εἶδος ὃ τυγχάνει ὄν τοῦ μὴ ὄντος, 258d6). U *Timeju* pak Platon pokušava pokazati narav drugosti »prije« nego što je ona ušla u zajedništvo s drugim rodovima, što onda znači i pokazati što bi ona bila po sebi. No drugost ostaje ono što ona po sebi jest upravo time što od svega, pa i od same sebe, uzmiče i zatvara se, ne postajući ni na čas nečim određenim i utvrđenim. Bivajući kao snaga čistog razlikovanja i udvajanja, ona je zapravo jedan od načina na koji se očituje bezgranično vrtložno kretanje neodređenog dvojstva. U *Timeju* (35a9) je drugost stoga određena kao ona koja se po naravi opire svakom miješanju (stgrč. δύσμικτον οὖσαν), zbog čega je demijurg mora silom natjerati u zajednicu s istošću. U tom obzoru nebiće više nije tek ono što proizlazi iz dijalektičkog odnosa ideje drugosti i bića, nego ono na neki način »jest« i neovisno o biću.

Značajan je dio Barbarićeva izlaganja posvećen prikazu postupne proizvodnje najprije duše, a potom i tijela svijeta, dakle redosljedom obrnutim od onoga u *Timeju*, ali onim koji Platon sâm proglašava ispravnim, premda ga se sâm ne pridržava zbog naše »velike ovisnosti o slučajnosti i onom otprilike« (34c2). U taj se dio izlaganja ovdje nije moguće sadržajnije upuštati, budući da je riječ o izrazito složenom i misaono zahtjevnom postupku, zbog čega je dakako taj dio izlaganja i osobito vrijedan i plodonosan. Tu je riječ, u najopćenitijim naznakama rečeno, o postupnom prikazu ograničavanja onog bezgraničnog, kojim bivaju otvorene dimenzije širine, visine i dubine, tj. iz točke proizvedeni linija, ploha i naposljetku tijelo. Barbarićeva vodeća misao o dinamičnosti i životnosti kao glavnim odredbenim crtama Platonova kasnog filozofiranja i tu je na djelu, što se može iščitati već iz naslova jednoga od poglavlja: »Dimenzije prostora i tijela kao 'prirasti'«. S onu stranu razlikovanja apstraktno geometrijskog i živog tijela, Barbarić nastoji pokazati da se već i sâm prostor rađa kroz rat i prijemor granice i onog bezgraničnog, tj. kroz živo zbivanje neprestanog sjedinjavanja i razilaženja dvaju prvotnih principa.

Zaključno može biti rečeno kako Barbarićeva knjiga zaista uspijeva izvršiti na početku zacrtanu nakanu istraživanja, naime dati prilog prevladavanju višestoljetne zablude o Platonovoj filozofiji kao idealističkoj metafizici. Ta osnovna nit vodilja istraživanja daje cijelom izlaganju potrebnu cjelovitost i zaokruženost, dopuštajući pritom i određenu širinu izlaganja u vidu osvrtnja na važna mjesta iz djela istaknutih interpreta Platona, upuštanja u povijesno-filozofijska razmatranja koja su u svezi s temom istraživanja te upućivanja na važna hermeneutička i katkada filologijska razjašnjenja teksta. Sve to izvedeno je misaono strogo, ali istovremeno uz veliku težnost u hodu izlaganja te usredotočenost na ono bitno i pri najširim zahvatima. K tome nije potrebno posebno napominjati autorovu neupitnu stručnost i upućenost u rad prethodnika te odmjerenost u prosudbi njihovih stavova. Osim što je ovo djelo iznimno poučno i korisno, ono je k tome i vrlo poticajno. Navodeći čitatelja na sumišljenje i na vlastito daljnje promišljanje stvari s kojom se autor misaono suočava, ono ujedno djeluje i kao svojevrsan nagovor na ponovan studij i susret s Platonom, ne bi li se time možda sebi probilo put izvan obzora metafizike i steklo pristup jednom posve drukčijem pogledu na svijet:

»Pogled na svijet koji se time otvara čudesan je, veličanstven i strašan ujedno. Svijet i sve što u njemu biva tu se pokazuju kao posve lišeni temelja, bilo kakva čvrstog i postojanog tla i oslonca. Sve što biva lebdí u otvorenom čiste neposrednosti i čovjeku gotovo neizdržive blizine. Sve se nadaje jednostavno i prosto, u punoj nevinosti i čistoj slučajnosti, bez ikakva zašto i čemu. [...] Stvari koje se pojavljuju nisu postojani nositelji svojih svagda promjenjivih svojstava, niti same počivaju na nekom postojanom temelju. Naprotiv, sve je neutemeljeno i posve slobodno. Ono što se pričinja kao trajno i postojano stanje i držanje stvari, njezina takozvana bit, tu je razriješeno u složenu igru međusobnih odnosa, koji se i sami uvijek dalje razrješuju otvarajući svoju izgibanu nutritinu spram bezgraničnosti. Ono smireno, naoko gotovo, čvrsto i postojano na stvarima pokazuje se kao puka površina kojom je prekrivena i prikriivena kaotično izgibana dubina koja sama seže u beskonačnost.« (Str. 140.)

Paulo Rašica